

**Кетрін Ваннер, Регіна Ельснер, Олена Панич,
Марія Петрушкевич, Мирослава Яріко**

**Вплив війни на релігійне життя України.
Експертне опитування**

**Cathrine Wanner, Regina Elsner, Olena Panych,
Maria Petrushkevych, Myroslava Yariko**

**The Impact of War on Religious Life in Ukraine.
Expert Survey**

Abstract. This survey explores the impact of the ongoing conflict in Ukraine on its religious life. It collects insights from experts both within Ukraine and abroad to offer a well-rounded perspective on how the war has influenced religious practices and community dynamics. Key areas of investigation include the effects of the displacement of over 8.5 million Ukrainians on religiosity and religious practices in Ukraine. The survey examines significant changes in the religious environment since the full-scale invasion, the adaptation and current state of religious communities, and the implications of Ukraine's policies towards the Ukrainian Orthodox Church. It also considers the evolving relationship between Ukrainian and Russian Protestant denominations, the role of churches in peacebuilding efforts, and the potential impact of Vatican peace initiatives led by Pope Francis. By integrating diverse expert opinions, this survey aims to provide valuable insights into the intersection of conflict and religion, contributing to a deeper understanding of the ongoing crisis in Ukraine and its broader implications.

Keywords: Ukraine, war and religion, religiosity, displacement, religion and peacebuilding, Vatican.

Редакційна колегія журналу «Релігієзнавчі нариси» провела опитування, щоби з'ясувати, як російсько-українська війна впливає на релігійне життя. У дослідженні взяли участь українські та закордонні експертки, що дало змогу відстежити різноманітні перспективи істотних змін у релігійних практиках і громадській динаміці.

Особливу увагу приділено впливу вимушеної міграції українців на релігійність, трансформаціям у релігійному середовищі після початку повномасштабного вторгнення, адаптації громад і їхньому сучасному стану. Розглянуто також політику України щодо Української православної церкви, еволюцію стосунків між українськими та російськими протестантськими конфесіями, роль церков у миротворчих зусиллях та ініціативи Ватикану під керівництвом Папи Франциска.

Мета опитування – надати всебічне уявлення про взаємозв'язок між війною й релігією в Україні, сприяючи глибшому розумінню поточної ситуації та її глобальних наслідків.

1. Станом на початок червня 2023 року понад 8,5 мільйонів українців виїхали за кордон, у європейські та інші країни. Як Ви вважаєте, чи вплине досвід перебування частини вірян далеко від Батьківщини на релігійну ситуацію в Україні? Чи вплине це на рівень релігійності українського суспільства?

Кетрін Ваннер: Я думаю, що війна матиме поляризаційний вплив на релігійні практики. Досвід війни та міграції зробить деяких людей більш релігійними, а деякі стануть набагато менш релігійними і, можливо, навіть відмовляться від своєї віри. До воєнне ставлення та прихильності до організованої релігії, особливо якщо ці люди вважали себе «просто православними», імовірно, зникне. Це стосується і тих, хто мігрує за кордон, і тих, хто залишається в Україні.

Те, куди людина мігрує, та умови, у які вона потрапляє після прибуття, відіграють важливу роль у визначенні того, чи збільшиться, чи зменшиться релігійність людини. Наприклад, міграцію до США називають «теологізаційним досвідом», оскільки релігійні інституції надзвичайно важливі в американському суспільстві з перспективи формування й підтримки етнічних спільнот і надання багатьох форм відчутної підтримки й допомоги.

Загалом кількість членів релігійних громад в американському суспільстві, хоча й зменшується, залишається стабільною. Багато людей стають більш релігійними після міграції до Сполучених Штатів, тому що релігійні громади є центрами, які об'єднують сім'ї з кількох поколінь із людьми з тих самих мовних і культурних груп. Це дозволяє мігрантам зберігати традиції та сповідувати релігію разом із тими, хто зазнав такої ж травми війни, позбавлення власності та вимушеної міграції.

Олена Панич: Більша частина мігрантів не повернеться в Україну. Як показує досвід, внаслідок еміграційних хвиль, пов'язаних із війнами, назад повертаються лише близько 30% мігрантів. Думаю, сам цей факт вплине на українські конфесії таким чином, що за рахунок емігрантів вони зможуть зміцнити свої міжнародні зв'язки і глобалізуються. Звичайно, цей процес залежатиме й від внутрішньої політики кожної церкви, від того, наскільки церкви виявлять бажання опікуватися емігрантами й підтримувати контакти з емігрантськими громадами, будувати глобальну мережу.

Релігійні громади українців за кордоном існували й до російського вторгнення, але протягом останнього року вони суттєво збільшилися за рахунок припливу нових мігрантів. Потенційно в перспективі вони можуть стати впливовими осередками української діаспори в західних країнах.

Загальний рівень релігійності українського суспільства, судячи з опитувань, завжди був доволі високим. На мій погляд, через війну він якщо і збільшиться, то не істотно. У певних релігійних колах (наприклад, серед євангельських служителів) є очікування релігійного пробудження, пов'язані з війною, але я не спостерігаю процесів, які би підтверджували такі очікування.

Релігійне пробудження, якщо ми поглянемо на це явище з історичного погляду, виникає там, де, з одного боку, через масштабні соціальні зміни у великих груп людей виникає гостре відчуття колективної травми, а з іншого боку, релігія та церква виявляються спроможними допомогти людям упоратися з цією травмою, дати відповіді на запитання, викликані нею. У нашій ситуації ми бачимо, що люди часто знаходять пояснення усьому, що відбувається з ними, не в церкві і не в релігії. Вони звертаються до інших джерел, особливо пов'язаних із формуванням політичного дискурсу. Дозволю собі сказати, що українські церкви та священнослужителі самі перебувають у пошуку відповідей на виклики війни. Вони поки що не здатні запропонувати свої власні відповіді, які би були

достатньо переконливими для українців і додавали би щось нове до їхнього розуміння.

На сьогодні, поки війна ще не завершена, колективна травма великою мірою компенсується згуртованістю українців, їхньою мобілізованістю на боротьбу. Це підтримує в них відчуття приналежності і національної ідентичності. У них не виникає практичної потреби приєднуватися саме до релігійної спільноти, якщо вони раніше до неї не належали. Ось чому очікуваного релігійного пробудження не відбувається.

При цьому, потрібно відзначити, що різні конфесії й помісні громади виявили себе надзвичайно активно під час війни, саме через свою місію милосердя й допомоги потерпілим. Багато церков стали осередками волонтерства, їм удалося мобілізувати чималі ресурси на допомогу вимушеним переселенцям та іншим людям, які постраждали від воєнних дій. Тому авторитет церков залишається доволі високим, особливо на місцевому рівні. На загальнонаціональному рівні на релігійну ситуацію в Україні матимуть вплив низка інших чинників, зокрема пов'язаних із переформатуванням середовища православних.

Марія Петрушкевич: Такий колосальний швидкий відплив населення з країни, безперечно, вплине і вже впливає на багато галузей життєдіяльності України. Те, з чим безпосередньо маю справу я – освітнє середовище, уже сьогодні активно змінюється. І ці зміни значною мірою залежать не лише від прямих викликів війни та наслідків пандемії COVID-19, але й від зміни пріоритетів батьків та абітурієнтів, пов'язаних із можливістю навчатися та жити за межами України.

Тому сфера релігії тут не виняток. Безперечно, перебування за кордоном вплине на релігійну ситуацію в Україні. Якщо інституційний рівень буде більшою мірою залежати від політичних обставин, то рівень повсякденних релігійних практик та трансформації елементів релігійного світогляду безпосередньо залежатиме від зразків і досвіду, отриманого в Європі.

Щодо рівня релігійності, припускаю, що загалом у довгостроковій перспективі він не зміниться. Звичайно, екзистенційні виклики та страхи війни, які ми переживаємо, багатьох людей підштовхують не просто вірити в Бога, а й активно брати участь у релігійних практиках. Проте підвищення рівня релігійності загалом, на мою думку, більше залежить від зміни світогляду, ситуативні ж виклики сприяють лише ситуативним відповідям і діям.

Мирослава Яріко: Питання досить складне. Із відомих мені випадків можна говорити про дві тенденції. Буду говорити лише про католиків. Якщо людина опинилася у країні, мову якої досить швидко вивчила або знала раніше, то сама фізична близькість костелів та їх кількість і прагнення щось робити для тих, хто лишився в Україні, спонукає частіше відвідувати літургію. Молитва ототожнюється з дією. Тобто, якщо людина практикувала релігію «іноді+на свята», то переходить до формату «щонеділі», якщо раніше «практично щонеділі», то тепер «щонеділі та, за наявності вільного часу, протягом тижня». Водночас люди рідко включаються саме у спільнотне релігійне життя на новому місці проживання: проблема вільного володіння мовою, культурні бар'єри, але також і те, що в місцях нового проживання спільноти частіше мають формальний характер (знову-таки, не маю загальної статистики – виключно за спостереженнями за декілька десятками знайомих). За умови наявності трансляцій із парафії людина поглиблює своє релігійне життя та відчуває більшу єдність і з парафією, і з країною. У ситуації, коли мова незнайома, то людина радше переключається на онлайн-формат присутності на літургії, навіть за наявності костелу неподалік від місця проживання. Через погане знання або незнання мови складнощі виникають і з присутністю на літургії, і зі сповіддю. Участь в онлайн-літургіях з часом знижується (на що впливає і час, і необхідність працювати). Після повернення до рідного міста не до кінця відновлюється щонедільна участь у богослужіннях (попередній онлайн-досвід, по суті, дозволяє спростити щонедільний обов'язок, зменшивши до години часу, людина до такого light-формату звикає і перейти до повної участі щонеділі, враховуючи відстані до парафій, які є на Сході України, досить складно – треба виділити час на підготовку одягу й себе, на дорогу туди й назад, на спілкування з іншими людьми; фактично, це половина дня замість години. До того ж на Сході України немає соціального тиску «що люди скажуть, якщо на літургії не був», тож це вимагає більшої самодисципліни і самотивації.

Також врахуємо, що війна тягнеться довше, ніж очікувалося. Перший спалах релігійності був викликаний радше почуттям страху, безпорадності й пошуками способу контролювати ситуацію, коли фізично людина нічого зробити не може. Натомість із часом на рівень релігійності вплинули два чинники: перший – війна не закінчилася (а людина без відповідних релігійних знань радше сприйме це як «молитися нема сенсу, бо Бог

не вислуховує молитви», аніж буде шукати інші пояснення невиконання Богом її бажань), а другий – війна стала непомітнішою: у Харкові, попри періодичні обстріли, не чути постійної роботи артилерії, можна плюс-мінус спокійно спати більшу частину ночей, у магазинах можна купити все необхідне, людина здатна контролювати своє побутове життя, рівень тривожності зменшився, можна не шукати допомоги в когось на небесах, впоратися самому.

Щось подібне бачила в селі в Карпатах. На три села – три церкви ПЦУ, у двох селах люди не могли назвати час недільної літургії – від 9 до 11 години, а коли з'ясувалося, що священник хворий і літургії в двох селах не буде, то до сусіднього храму з цих сіл ніхто не пішов (а то всього 2 км – для Сходу України мало хто так близько живе до парафії). Перший масовий спалах абстрактної релігійності як відповіді на страх пройшов, а свідома релігійність – все ж таки індивідуальна, а не масова історія.

Ситуація з тими, хто безпосередньо на фронті або в кого родичі на фронті – інша і набагато складніша. Тут є сенс комунікувати з капеланами. Але я не бачу єдиної тенденції – в одних духовна криза, в інших – поглиблення духовного життя, у третіх – на довоєнному рівні.

Щодо тих, хто виїхав за кордон, знаю і випадки відходу від церкви та релігії взагалі, і випадки зміни релігії (з католицизму та православ'я на юдаїзм). Серед причин – пережите насилля в духовній сфері (зловживання на сповіді та під час розмов), конфлікт між релігійною та ЛГБТ-ідентичністю і подальші духовні пошуки (у всіх випадках первісна катехизація була формально-поверховою, реальне життя у спільнотах дисонувало з теорією християнства, духовний керівник сам переживав кризу віри або був відсутнім). Війна виступила каталізатором, але не причиною змін.

Регіна Ельснер: За моїми спостереженнями, українські віруючі в Німеччині ставляться спокійніше до конфесійних відмінностей – вони ходять до тих церков, де вони або розуміють мову, або туди, де їм допомагають, або туди, куди їх запрошують, не важливо хто – православні, греко-католики, римо-католики чи протестанти. Це великий шанс дізнатися про інших, краще зрозуміти відмінності, риси подібності, свою власну ідентичність. Це, на мою думку, може позитивно впливати на толератність, на прийняття інших і зниження стереотипів, що, зрештою, призведе до більш єкуменічного погляду на церкву. Іншим фактором є те, що не скрізь діють відповідні парафії, і тоді зв'язок із релігійними

традиціями може затратитися, а з іншими соціальними структурами посиляться.

Більше узагальнено, здається, що лише мала частина біженців узагалі регулярно ходить до церкви, особливо після перших місяців адаптації.

2. Як Ви вважаєте, які найвідчутніші зміни відбулися в релігійному середовищі з початком повномасштабного вторгнення? Чи має ця війна вплив на віруючих Вашої країни перебування (якщо Ви не в Україні)?

Кетрін Ваннер: Найістотнішою зміною в Україні, звичайно, є масове посилення тиску на Українську православну церкву, щоби з'ясувати стосунки з Російською православною церквою. Вочевидь, це питання зачепило багатьох представників духовенства й мирян УПЦ. Широко розповсюджене уявлення про те, що відповідь керівництва цієї церкви на російське вторгнення була неадекватною, спонукало багатьох відмовитися від будь-якої вірності Українській православній церкві та вжити певних заходів, які змінять статус УПЦ в українському суспільстві, наприклад, розірвання договору оренди Києво-Печерської лаври. Православний глухий кут і те, як його вирішать, має першочергове значення для України і загалом для більшості православних країн.

Я живу в США. Тут спалахує напруга через ставлення до війни, яке виражається в релігійних термінах. Один із прикладів того, як війна впливає на релігійні громади, можна побачити в сусідньому містечку, де діяла величезна «Російська баптистська церква», члени якої, незважаючи на назву церкви, були переважно з України та Середньої Азії. Ця громада розділилася на дві частини через суперечки щодо того, хто страждає через цю війну і за кого громада має молитися. Головний пастор із Запоріжжя відмовився молитися за страждання росіян поруч із українцями, як за рівних. Інші наполягали, щоби він це зробив. Ця суперечка викликала розкол. Утворилися дві нові громади. Обидві відмовилися від назви «Російська баптистська церква». Нові назви більше не вказують на етнічну належність чи мовну спрямованість.

Місцева православна громада невелика, її очолює американець родом із Аляски і вихований православним. Цікаво, що серед відвідувачів багато американців, які прийняли православ'я. Інші члени цієї православної спільноти походять із усього світу і народилися переважно в православних країнах. Ця спільнота не

розкололася через війну і я не думаю, що всередині спільноти зараз є серйозна напруга. Це пояснюється тим фактом, що основна реакція спільноти полягала в тому, щоби засудити війну.

Олена Панич: Якщо говорити про релігійне середовище України, то очевидно, що різні конфесії понесли вагомі втрати як у числі віруючих, які емігрували, так і в числі церковних будівель, багато із яких були зруйновані. Війна зачепила також релігійні заклади освіти, частина яких просто перестала існувати.

Водночас війна поставила нові виклики перед церквами, зокрема в питанні богослов'я й душеопікунства, через те, що появилось значно більше травмованих (і фізично, і психологічно) людей, які очікують допомоги, зокрема й від церкви. У такому розумінні війна вплине на богослов'я і проповідь, а також і на характер служіння, яке розвивається в церквах. Уже сьогодні деякі релігійні заклади освіти намагаються посилити свої навчальні програми для капеланів, душеопікунів, релігійних психологів.

У Німеччині війна вплинула на релігійні спільноти загалом так само, як і на інші групи людей. Спочатку всі були шоковані та швидко мобілізувалися для підтримки України, зокрема й українських біженців. У різних церквах організовували молитви за Україну, у деяких із них такі молитви все ще відбуваються й зараз, коли вже минуло майже півтора року. Проте поступово люди звикають до думки, що в Україні йде війна, і все менше думають про неї.

Марія Петрушкевич: Після лютого 2022 року зміни в релігійному й церковному житті України не можна не помітити. Їх досить багато, вони різної інтенсивності та мають різні контексти. Зупинюся на кількох, які вважаю найочевиднішими.

По-перше, відбуваються значні політичні зміни: ПЦУ остаточно перебрала на себе роль титульної православної церкви України, а національна ідентичність все частіше передбачає долучення саме до ПЦУ. Натомість УПЦ під керівництвом митрополита Онуфрія зазнає значних репутаційних втрат, хоча наразі має і велику паству, і значну кількість релігійних споруд.

По-друге, відбулося своєрідне масове «прозріння», усвідомлення серед широкого загалу того, що релігія, навіть у секулярній державі (якою є Україна лише декларативно) – це дієва зброя (своєрідний механізм) із побудови національної ідентичності, а не лише приватна справа конкретних людей.

По-третє, поступово відбуваються зміни в статусах знакових релігійних місць України, найперше Києво-Печерської лаври, що

асоціюється в незалежній Україні з оплотом православ'я московського варіанту.

І, нарешті, явною (не маргінальною) стала релігійна тематика в масовій, популярній культурі: меми в соціальних мережах, релігійні сюжети та образи в мистецьких рефлексіях війни. Безперечно, релігійні сюжети вийшли зараз за межі релігійного мистецтва та культової діяльності.

Мирослава Яріко: Для мене особисто цікавим феноменом є відхід УПЦ від монополії на капеланство у в'язницях та лікарнях і ширші можливості для капеланства священників інших конфесій у цих просторах на теренах Сходу України, до чого ця церква не завжди готова (за винятком капеланства на фронті та у шпиталях). Другим цікавим феноменом є спроби ПЦУ «стовбити територію» у якості «української церкви», часто вступаючи у безпосередню «конкуренцію» з УГКЦ і ретранслюючи в місцевих телеграм-каналах наративи: «ми справжнє православ'я», «єдине українське християнство» та ін. Знаю випадки висвячення священників УПЦ без попереднього релігійного навчання, не знаю, наскільки така практика розповсюджена.

Регіна Ельснер: У моєму середовищі, насамперед у католицькому та євангелічному, війна сильно вплинула на усвідомленість близькості Східної Європи та крихкості нашого мирного життя. До цього у багатьох були контакти з африканськими або південноамериканськими громадами, і лише невелика кількість людей і парафій мали зв'язки зі Східною Європою. Молитви за мир стали більш частими, хоча мало людей дійсно вникають у причини війни; це радше страх за себе і перед війною як такою, ніж молитва за справедливий мир в Україні.

Усвідомлення відмінностей із православ'ям також частково зросло, оскільки до війни дуже мало католиків і протестантів мали якісь конкретні та значні уявлення про православ'я. Проте проблема полягає в тому, що через війну та складну ситуацію між православними церквами і, звичайно, через підтримку війни керівництвом Російської православної церкви, зміцнюється достатньо вузьке й негативне ставлення до православ'я.

Гуманітарний активізм і так серед релігійних людей завжди був порівняно великим, а зараз саме парафії й релігійні організації збирають гуманітарну допомогу та багато чим допомагають українським сім'ям.

3. Що відбувається із релігійними громадами під час війни? Вони стали активнішими, помітнішими, можливо, навіть процвітають, бо люди більше до них звертаються? Чи вони занепадають через те, що їхні парафіяни емігрували?

Кетрін Ваннер: Я вважаю, що все вищесказане правильне. Дехто з людей в Україні більше звертаються до релігії під час війни. Однак саме в цей час релігійним інституціям, як і всім іншим інституціям, найважче відповідати на їхні потреби з огляду на складний воєнний час. Багато парафіян справді переїхали. Багато священнослужителів служать капеланами. Всі і все напружені до межі.

Олена Панич: Наскільки я розумію, можна спостерегти обидва процеси. Частина громад просто цілком зруйновані війною – знищені церкви, молитовні будинки. Інша частина – поповнюється за рахунок новоприбулих втікачів від війни. Думаю, зараз найбільший виклик відчують пастори, священнослужителі, тому що обличчя їхніх громад стрімко змінюється. Змінюється соціальна й політична ситуація, тому люди хочуть чути інші проповіді, голос церкви має звучати трохи по-іншому. Церква повинна відповідати на виклики війни, пояснювати людям, чому вони стали жертвами війни і що Бог хоче таким чином їм сказати. Думаю, що багато служителів сьогодні відчують потребу в нових підходах, тому що звичні, які застосовували в мирний час, не працюють. Не всі служителі спроможні впоратися з цим.

Марія Петрушкевич: Щодо релігійних громад, то, по-перше, продовжується процес переходу громад УПЦ до ПЦУ, який має різну інтенсивність протягом війни, але пов'язаний саме з реакцією на російську агресію та із заявами очільника Російської православної церкви. Найбільше парафій покинули УПЦ в квітні – червні 2022 року, а впродовж 2023 року ця тенденція залишається неперервною, але не дуже масовою. Загалом, починаючи з 2018 року, УПЦ полишило понад півтори тисячі парафій. Щодо інших релігійних громад та організацій, то зміни в них ситуативні, вони здебільшого не впливають на усталену діяльність.

Внутрішні зміни в релігійних громадах загалом істотно не впливають на їхню діяльність та активність. Кількість парафіян, що виїхала за кордон, здається, критично не вплинула на функціональні можливості релігійних громад. Єдине, що потрібно зазначити – евакуація за кордон з початком війни прихожан

протестантських церков часто координується саме релігійною громадою.

Мирослава Ярїко: Коли йдеться про римо- та греко-католицькі релігійні громади Харкова, Люботина, Мерефи, Конотопа, то вже видно, що будь-які узагальнення неможливі. У Конотопі римо-католицька парафія активно діяла всю війну: священники (францисканці) залишилися в місті, літургії відбувалися, досить швидко було налагоджено гуманітарну допомогу всім, хто її потребував (навіть у ситуації, коли місто було відрізано від України), яка не припиняється й до сьогодні, і до організації якої залучено парафіян. Церква є видимою в соціальних мережах. У місті й до війни було налагоджено активну взаємодію християнських конфесій (за винятком УПЦ) між собою, а також між ними та владою. Війна цей процес не перервала. Тож можна говорити про закономірний і рівномірний розвиток релігійного життя і в духовному, і в харитативному, і в соціальному вимірах.

Щодо Харкова, тут ситуація з РКЦ та УГКЦ складніша. Всі жіночі монастирі були евакуйовані у перші дні війни. Більшості священників у місті не було (з різних причин).

Лише одна парафія РКЦ (на Олексіївці, Св. Сімейства, Конгрегація Отців Маріан) продовжувала функціонувати вповні: відбувалася літургія (і онлайн, і офлайн), харитативна діяльність, доступ до таїнств, збереглася можливість отримати притулок у монастирі та ін. Тут сформувалася стала спільнота волонтерів, парафія не втратила ані тих, хто виїхав, ані тих, хто лишився в місті, зросла чисельно і якісно. Гуманітарна допомога охоплювала і Харків, і Харківську область, пізніше – також і деокуповані території.

Із парафій на Салтівці, Рогані, Чугуєва та Нової Баварії священники виїхали (з різних причин), приміщення функціонували як притулки та/або центри розподілу гуманітарної допомоги, парафіяни – частина виїхали, частина комунікували лише телефоном.

На Новій Баварії (район Харкова, Парафія Матері Божої Скапулярія та св. Рафаїла Калиновського) трансляції меси (та реколекції) відбувалися з другого дня війни (їх провадив священник, який через проблеми з документами не міг повернутися до України), що певною мірою єднало людей. Лише з Вербної неділі повернулися щонедільні літургії (приїздили священники з Олексіївки та Мерефи), а з кінця травня 2022 року – щоденна літургія. Парафія почала відроджуватися. Ті парафіяни, хто залишився у місті та брав участь в онлайн-літургії, без додаткових оголошень

дізналися про відновлення релігійного життя. На сьогодні можна говорити про повноцінне функціонування. Ті, хто виїхав (у межах України чи за її межі), продовжують брати участь в онлайн-богослужіннях, але також у місці свого проживання.

Щодо Салтівки – там священники повернулися на парафію лише у вересні 2022 року. Хоча парафія функціонувала і до того – як притулок та центр надання гуманітарної допомоги. Релігійне життя відновлюється, але на довоєнний рівень ще не піднялося й зараз. Аналогічна ситуація з Чугуєвом та Роганню.

Найскладніша для аналізу ситуація з парафією Успіння Пресвятої Діви Марії (катедра). Після масованих обстрілів центру міста з березня 2022 року припинилися трансляції. На офіційній сторінці у мережі “Фейсбук” була відсутня інформація з контактами священників, які залишилися в місті, не було даних про розклад літургії, про діяльність Карітас, не було звернень представників духовництва. Все це сформувало уявлення про відсутність священників на парафії і відсутність релігійного життя. Цікаво, що за той самий час інтерв’ю священників, датовані березнем 2022 року, можна знайти і польською, і англійською, і італійською у відповідних ЗМІ, але на сторінці парафії їх не публікували. Поступово (без додаткових оголошень) відновилися літургії (в середині квітня 2022 року Пасху вже святкували, проте без оголошень) та діяльність Карітас (приблизно з середини березня). Парафіяни, що залишилися у Харкові, часто дізнавалися про це випадково. Фактично, парафія була поділена: окремо – священники, окремо – парафіяни, які виїхали, окремо – ті, хто залишився в місті, але не знав про наявність священників на парафії, окремо – ті, хто знав і мав можливість приходити, окремо – ті, хто знав, але не мав можливості приходити на парафію через транспорт чи стан здоров’я, ще окремо – волонтери, що займалися розподілом гуманітарної допомоги (здебільшого – не католики). Від середини літа 2022 року відновилися трансляції, повернулася частина парафіян із евакуації. Відновлення релігійного життя на парафії стало видимим. На сьогодні парафія функціонує практично в довоєнному режимі, проте частина парафіяльних спільнот свою діяльність не відновила – хтось не повернувся з евакуації, хтось перейшов на православ’я (що надавало можливість приймати таїнства за відсутності підтримки з боку католицьких священників). Харитативна діяльність ведеться активно (і по місту, і на деокупованих територіях), але парафіяни до неї практично не залучені.

У Мерефі з початку війни певний час не було богослужінь (священник допомагав із евакуаціями), проте з середини березня 2022 року відновлено щонедільні меси, таїнства, розпочалася активна харитативна діяльність, щонедільна катехизація. Парафія за час війни зросла в кілька разів (ідеться не лише про загальну кількість, але й про кількість активних парафіян).

У Люботині парафії УПЦ не проявили себе як активні центри соціальної підтримки, можна говорити про зменшення кількості парафіян, що приходили раз на рік (святити паску) і про пошуки ними певної «української альтернативи». У місцевій телеграм-групі були досить цікаві дискусії на тему «Чи греко-католики християни?», «Чи ходити до УПЦ?», «Чи кудись їхати святити паску?» та ін.

Щодо УГКЦ, то священник залишився на парафії (також працював як військовий капелан), організував гуманітарну допомогу з першого тижня війни, трансляції літургії, щоденно – трансляції молитви за Україну. Приблизно половина парафії виїхала в евакуацію, проте не втратили єдності, брали активну участь в онлайн-трансляціях та організації гуманітарної допомоги (у перші тижні війни – як адресної, так і загальної). Оскільки священник був водночас капеланом, то він багато часу проводив на передовій, а більшу частину роботи з розподілу гуманітарної допомоги провадили визначені парафіяни. За час війни настоятель (о. Ігор Табака) був двічі відзначений державними нагородами. За час війни парафія зросла приблизно у два рази. Причому можна говорити і про кількісне зростання, і про якісне (були хрещення, перше причастя, кілька вінчань, у т. ч. серед пар старшого віку).

Окрема історія – «онлайн-парафія». На фейсбук-сторінці «Парафія Архистратига Михаїла м. Люботин» кількість підписників зросла незначним чином (на 25 %), але збільшилася кількість переглядів і коментарів, а охоплення сторінки змінилося з 2700 (січень 2022 року) до 43 000 осіб (жовтень 2023 року). Все це – без платної реклами, практично без додаткових публікацій, основний матеріал – щоденні трансляції, але більшість переглядів – Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області та Київ, натомість Харківська область – лише 7 %. Однак порівняно з першими місяцями війни зменшилася кількість синхронних переглядів. Ютуб-канал (о. Ігор Табака) створено на другому місяці війни, і за цей час охоплення – з нуля до 25 000 унікальних глядачів (без реклами, виключно на щоденних завантаженнях відео молитви-розважання за Україну), кількість підписників – з нуля

до майже 1000. Але більша частина переглядів знов-таки з Заходу України та Києва. Щодо самих парафіян, то вони визнають, що щоденні трансляції допомагали втримати психологічну рівновагу на початку війни, допомагали вірити в перемогу України. Зараз радше йдеться про осмислення подій, які відбуваються, через призму віри.

Цікаво, що, порівнюючи парафії у трьох невеликих містах – Мерефі (РКЦ), Люботині (УГКЦ) та Чугуєві (РКЦ), можна побачити, що зростання кількості парафіян було там, де священник залишився на парафії і залучив парафіян до харитативної діяльності (Мерефа, Люботин). Кількість присутніх на щоденній офлайн-літургії не збільшилася, на щонедільній – зросла. Зросла і кількість тих, хто залучається до допомоги на парафії. Наявність чи відсутність соцмереж у тому особливої ролі не відігравала – кожна нова людина мала особисті контакти або зі священником, або з кимось із парафіян. Можна припустити, що різницю можна буде побачити у довгостроковій перспективі. Також можна припустити, що саме наслідком наявності соцмереж відбулося стрімке збільшення кількості відвідувачів на Пасху в Люботині (УГКЦ), хоча точніше буде видно знову-таки в довгостроковій перспективі.

Підсумовуючи, можна сказати таке: релігійне життя на парафіях під час війни продовжувало активно розвиватися там, де: а) не виїхали священники; б) були регулярні богослужіння та вільний доступ до таїнств; в) до 24.02.2022 було налагоджено діалог між священниками та парафіянами, а останні були залучені до харитативної діяльності. У разі виключення якоїсь із компонент парафія або перебувала на межі зникнення, або перетворювалася на благодійну організацію (тут можу процитувати одного священника з такої парафії, не вказуючи авторства: “...У квітні в мене з’явився час, я зайшов до каплиці і раптом зрозумів, як давно я просто не молився”. Показово, що саме там парафіяни були впевнені, що всі священники з міста виїхали, і дізнавалися про їх присутність виключно випадково). Духовне життя поглиблюлося там, де була або катехизація, яку провадив священник, або трансляції – це допомагало переосмислювати події через призму релігійного світогляду. Видимість релігійної громади у місті зумовлюється її активністю (у т. ч. онлайн). Якщо ця активність виключно харитативна, це радше переводить громаду у ряд «місця, де можна отримати гуманітарку», аніж до переосмислення ставлення до конфесії, релігії, духовного життя та ін.

Регіна Ельснер: У Німеччині загальна проблема у всіх конфесій – люди йдуть із громад. Війна в цьому практично нічого не змінила, тому що німецькі церкви дуже зайняті собою. Ті, хто раніше допомагав у різних кризах, робить це й зараз, групи працюють і дуже швидко можуть активізуватися, коли треба. Якщо люди хочуть допомогти, вони теж знають, що в церквах можна знайти групи чи ініціативи та що допомога доходить. Але це більше гуманітарний активізм і мало впливає на відвідування літургії.

4. На Вашу думку, наскільки є обґрунтованою політика України щодо Української православної церкви? Чи можемо ми говорити тут про порушення релігійної свободи та дискримінацію релігійної спільноти?

Кетрін Ваннер: Будь-які обговорення дискримінації повинні документувати вчинені дискримінаційні дії та підтверджуватися доказами. Риторика, навіть пронизлива риторика, яка досягає рівня мови ненависті, якою би неприємною вона не була, не є порушенням релігійної свободи. Дуже важливо бути точними й достовірними при висуненні серйозних звинувачень у порушенні релігійної свободи та дискримінації.

Олена Панич: Якщо ми розглядаємо це питання в контексті війни, яка йде сьогодні, то мусимо розуміти, що це війна на виснаження. Вона потребує максимальної концентрації зусиль усього суспільства. Жодна церква не може стояти осторонь цього процесу. Сьогодні природна спроможність церкви мобілізувати суспільство має працювати на перемогу країни, тому що інакше сил для перемоги може не вистачити, і тоді ворог знищить усе, що було напрацьовано за роки незалежності.

Щодо православ'я, як відзначають дослідники¹, сама по собі природа будь-якої православної церкви є націоналістичною або державоцентричною. Тобто кожна православна церква прагне бути «національною церквою», так чи інакше розраховує на «симфонію» з державою. В Україні православні церкви не є винятком. Проблема лише в тому, що таких церков у нас завжди було більше, ніж одна. На сьогодні, маємо дві православні церкви, які претендують на статус національної – ПЦУ і УПЦ.

¹ Про це, наприклад, наголошувала у своїй доповіді Надія Кіценко на семінарі в Університеті Людвіга Максиміліана, в Мюнхені, 21 червня 2023 р.

Варто зауважити, що для Православної церкви України ніколи не було і немає іншої держави, крім держави Україна, з якою вона може бути у єдності. Водночас Українська православна церква опинилася в доволі суперечливому становищі. З одного боку, її очільники протягом минулих тридцяти років вели політику тісної співпраці з українською державою. Я би сказала, це була політика, спрямована на отримання покровительства з боку різних політиків та державних органів, із якими очільники УПЦ постійно шукали контактів, вели діалог і завойовували їхню підтримку. У такий спосіб всі ці роки УПЦ реалізовувала модель державної церкви на українському «ринку релігій». У принципі, це приносило їй певні «дивіденди». Зокрема, УПЦ утримувала всі ключові святині, велику кількість храмів, монастирів, і загалом почувалася головною православною церквою в країні, якщо не за якістю, то принаймні за кількістю.

Звичайно, те, що УПЦ весь цей час перебувала в канонічній єдності з Московським патріархатом, завжди створювало певні ризики для її публічної репутації, але до 2014 року про це мало говорили. Керівництву цієї церкви вдалося добитися того, що суспільство не акцентувало на цьому увагу, а віруючі УПЦ все частіше стали себе ідентифікувати як «просто православні» (Див.: Wanner, 2022). Треба також сказати, що УПЦ свідомо всі ці роки розвивала свій позитивний бренд «єдиної канонічної церкви». Вона цілеспрямовано намагалася дискредитувати всі інші православні церкви, засуджуючи їх як «розкольницькі» і «неканонічні». При цьому очевидно, що «канонічність» УПЦ зумовлена винятково її єдністю з Московським патріархатом, тому будь-які її спроби дистанціюватися від РПЦ ніколи не несли жодних практичних наслідків і завжди залишались лише деклараціями.

Зрештою, треба визнати, що політика УПЦ була цілком раціональною й ефективною. Якби не російське вторгнення, така політика могла би забезпечувати для УПЦ цілком хороші позиції, вплив та авторитет в українському суспільстві ще на довгі роки. Проте, саме у зв'язку з агресією росії, ця політика рано чи пізно мала зайти у кризу. Передусім, здобуття Томосу і утворення ПЦУ поставило УПЦ в ситуацію серйозної конкуренції, якої вона практично не знала до 2018 року. Тепер їй стало набагато складніше підтримувати свій бренд «єдиної канонічної церкви». Далі, з початком повномасштабного російського вторгнення у лютому 2022 року, в Україні неминучим стало посилення антиросійського голосу патріотичних сил, завдяки якому, власне, і підтриму-

ється мобілізованість суспільства в боротьбі з ворогом. До цього голосу тепер дослухається і населення колись найбільш дружніх або принаймні нейтральних до росії східних регіонів України, яке на собі відчуло весь тягар жорстоких бойових дій. Люди все частіше усвідомлюють росію як ворога, якому треба протистояти заради власного виживання. Звичайно, за таких умов питання єдності УПЦ з Московським патріархатом знову набуло політичної гостроти. Наразі виглядає так, що цей процес має хвилеподібний характер, тобто інтерес до цієї теми у засобах масової інформації і серед громадських активістів час від часу то підвищується, то спадає з певною періодичністю. Проте в цілому в суспільстві вже є певний рівень недовіри до УПЦ як до організації, тісно й невід'ємно пов'язаної з росією. Навіть якщо такий зв'язок доволі символічний, проте він є, і УПЦ не спроможна його розірвати. Вона так само не може його приховати або примусити суспільство ігнорувати його. Наразі поки що єдиний спосіб розірвати цей зв'язок без втрати «канонічності» – це приєднатися до ПЦУ, але для цього потрібно докласти великих зусиль, у тому числі керівництву держави, яке могло б ініціювати відповідні переговори між двома православними церквами.

Повертаючись до контексту війни, варто сказати, що УПЦ, попри свої багаторічні намагання грати роль української національної церкви, під час повномасштабного вторгнення не виявилася спроможною відверто підтримати боротьбу українців із ворогом. Заяви керівництва УПЦ щодо засудження війни й заклики до миру мають дуже невиразне звучання. У них помітна обережність, навіть страх перед тим, щоби не образити російську православну церкву і особисто патріарха Кіріла, який не лише офіційно підтримує російське вторгнення, але й продовжує вважати УПЦ частиною російської православної церкви.

Із самого початку вторгнення значна частина ієрархів УПЦ зайняла вичікувальну позицію. Мабуть така позиція є політично вигідною, тому що, УПЦ (знову ж таки, на відміну від ПЦУ) перебуває у двоїстому становищі – вона може декларувати себе як українську «національну» церкву (принаймні у своїй назві), але, у разі необхідності, так само може проголосити себе російською православною церквою, канонічною частиною якої вона є. Потенційно це дає її ієрархам деякі гарантії збереження їхнього церковного статусу в разі окупації України росією. Така хитрість в умовах війни виглядає як лукавство. Думаю, це не може не впливати на ставлення до УПЦ і звичайних громадян України, і українських

політиків, які, зрештою, великою мірою виражають думку своїх виборців.

Попри це, спроби обмежити діяльність УПЦ мають лише спорадичний і безсистемний характер. Жоден законопроект про заборону УПЦ не був підтриманий і навіть не був винесений на розгляд Верховної Ради. Рішення щодо обмеження діяльності УПЦ ухвалили лише в небагатьох областях України органи місцевого самоврядування. Такі рішення, на мій погляд, є всього лише відображенням настроїв, які домінують у місцевих громадах. Загального становища церкви вони не змінюють.

Всі спроби політичного тиску на ієрархів УПЦ протягом останнього часу зумовлені винятково обставинами воєнного стану. Їх не варто розглядати як порушення релігійної свободи чи дискримінацію релігійної спільноти. В умовах війни на виснаження не лише державні органи, але й інститути громадянського суспільства, у тому числі релігійні організації, повинні докладати максимум зусиль для перемоги країни над агресором. Позиція керівництва УПЦ все ще надто невизначена і непослідовна в цьому питанні, тоді як саме ця церква володіє в Україні критичною масою і людських, і матеріальних ресурсів. По суті політика очільників цієї церкви в теперішніх умовах може становити загрозу національній безпеці України, особливо якщо взяти до уваги, що діяльність її окремих ієрархів близька до державної зради.

Із іншого боку, позицію керівництва УПЦ не потрібно вважати позицією віруючих цієї церкви. Чимало з них сьогодні захищають свою країну зі зброєю в руках. Навіть у разі формальної заборони УПЦ рішенням українського парламенту, ніщо не завадить цим людям залишатися православними. Вони зможуть і далі сповідувати свою віру і відвідувати православні храми, зокрема цілком канонічної Православної церкви України. Навряд чи багато з них будуть шкодувати за єдністю своєї церкви з московським патріархатом, якщо раптом виявиться, що така єдність заборонена законом. У такому контексті мабуть не варто ототожнювати ієрархів церкви з усією релігійною спільнотою.

Марія Петрушкевич: Питання державного регулювання діяльності УПЦ зараз дуже болісне. Почнемо з того, що задеклароване в Конституції України в статті 35 відокремлення від держави церкви та релігійних організацій ніколи по-справжньому не працювало. Та й узагалі ми бачимо, що така позиція навіть у сучасному секуляризованому, прагматичному, раціоналізованому світі залишається значною мірою лише декларацією. Бачимо, що

віра, релігія, як і релігійні організації та церкви, реально впливають на функціонування державного організму. Тому сподіватися на виконання цієї статті української Конституції даремно. УПЦ є активним політичним гравцем, її члени активно впливають на прийняття політичних рішень і на місцях (наприклад, в обласних державних органах управління), і у Верховній Раді України. А під час богослужінь, приватних зустрічей із мирянами, у релігійній літературі, у проповідях священники УПЦ здійснюють багаторічну пропаганду ідей єдності з Російською православною церквою, меншовартості та залежності не лише українського православ'я, а й української державності.

Але, з іншого боку, у згаданій вище статті йдеться про те, що «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність». Часто саме на цей аргумент спираються ієрархи УПЦ, коли характеризують дії держави як гоніння та утиски чи навіть репресії.

Проте Конституція України передбачає й можливість обмеження права вести релігійну діяльність, якщо порушується громадський порядок, здоров'я і моральність населення або потрібно здійснити захист прав і свобод інших людей. Тому політика щодо УПЦ є абсолютно обґрунтованою, а діяльність держави відбувається у правовому полі. Щодо морального боку цього питання, то погляд на дії держави як на порушення релігійної свободи та дискримінацію релігійної спільноти знову ж таки декларують для віруючих самі священники УПЦ і таким чином збільшують під час війни суперечності серед українців.

Мирослава Яріко: Складне питання. УПЦ досить активно й агресивно втручалася в політичні процеси в країні. Показовими, наприклад, є публікації в офіційній газеті Харківської єпархії про печатку сатани на обличчі Ющенка (під час кампанії 2004–2005 років), заклики на користь тих чи інших кандидатів і партій із одночасним чорним піаром проти конкурентів. Мені видається, що доцільнішою була би прозора перевірка висловів та діяльності представників УПЦ (у т. ч. їх безпосередньої допомоги російським військам) і їхня персональна відповідальність за законодавством України. У тій формі, як це роблять зараз, створюється прецедент «переслідування неугодної державі конфесії», що в майбутньому може зумовити заборону інших конфесій або закриття релігійних громад за прикладом того, що російська влада чинить у Криму та

на інших окупованих територіях. Коли йдеться про звинувачення представників конфесії в цілому – то це є порушенням релігійної свободи. Звинувачення мають бути персональні, конкретні, підтверджені й оприлюднені.

Регіна Ельснер: Мені здається, що політика України щодо УПЦ є проблемною і частково дискримінуючою. І проблема навіть не так у конкретних діях, а в політичній підтримці суспільного дискурсу, який стигматизує віруючих однієї церкви. Державна політика генерує плани чи проекти законів, і навіть якщо вони не реалізуються, то дають сигнал, що бути проти УПЦ це правильно й обґрунтовано. Вони не гальмують локальні ініціативи заборон і тиску на структури УПЦ (заборони УПЦ загалом, заборони хресних ходів тощо), у суспільному просторі немає позитивних новин про УПЦ, а лише скандали. При цьому держава сильно втручається у внутрішні справи УПЦ, наказуючи їй із ким вона має комунікувати і як регулювати її внутрішньоцерковний статус – це радянські методи. Не можна заперечувати проблеми, які в цій церкві є, але при цьому треба стежити за законом, карати тільки й чітко за порушення закону, бути максимально прозорим у рішеннях – і не покарати за речі, за які інших не карають або які роками нікому не заважали. Це сильно впливає на авторитет закону, навіть якщо формально конструюється формат законності.

5. В українських протестантів були міцні зв'язки із російськими церквами до 2014 року. Чи відбулися якісь засадничі зміни в цих відносинах після початку війни у 2014 році, а також після повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року?

Кетрін Ваннер: Багато вчених зафіксували той факт, що через війну в більшості релігійних спільнот протестантів, а також інших релігійних груп відносини з російськими центрами дуже сильно загострилися, інколи аж до розриву стосунків. Спільні освітні, гуманітарні та видавничі мережі, які були створені за радянських часів і продовжували функціонувати до 2014 року, були розірвані внаслідок цієї війни. У цьому контексті можна сказати, що зв'язок між Москвою та УПЦ є, мабуть, останнім релігійним мостом до російських одновірців, і навіть цей зв'язок постійно слабшає внаслідок війни.

Олена Панич: Після розпаду СРСР протестанти пострадянського простору ще довго вважали себе однією «євразійською» спільнотою. Але після того, як колишні радянські республіки

зміцнювалися як незалежні держави, протестантські спільноти в межах цих держав все більше занурювалися у вирішення питань внутрішнього життя і ставали чимось подібним на національні церкви. Хоча варто зауважити, що не всіх однаковою мірою зачепили ці процеси. Наприклад, Міжнародний союз церков євангельських християн-баптистів (спадкоємці дисидентської Ради Церков ЄХБ, що виникла в СРСР у 1960-х роках) до сьогодні є фактично міжнародною релігійною організацією і включає в себе церкви України, росії та деяких інших країн колишнього радянського простору. Утім це можна вважати певним винятком, а в цілому ж розмежування за національними кордонами, на мій погляд, було неминучим.

Події 2014 року загострили розбіжності між українськими і російськими протестантами. Євромайдан, як демократичну революцію в Україні, в основному підтримали українські протестанти, які могли спостерігати характер і перебіг подій зблизька. Водночас російські протестанти здебільшого були змушені дивитися на ці події через призму наративів, створюваних російськими засобами масової інформації, тому їхнє ставлення до Євромайдану і всіх, хто його підтримував, було негативним. Звичайно, не всі російські протестанти щиросердно вірили російській пропаганді. Думаю, серед багатьох лідерів євангельських церков є й люди з критичним мисленням. Проте саме як лідери, в умовах посилення авторитарного путінського режиму, вони дбали про становище своєї церкви і тому декларували лояльність до влади. Через це вони фактично теж стали ретрансляторами пропагандистських наративів.

Звичайно, всі ці процеси не сприяли добрим стосункам між російськими і українськими протестантами. Відтоді, як Росія готувалася до повномасштабної війни, російська пропаганда все більше дегуманізувала українців і роздмухувала ненависть до України. Думаю, усім росіянам, у тому числі і євангельським віруючим було важко ізолюватися від цього.

Після вторгнення ситуація розвивалася далі. Російські євангельські лідери знову демонстрували лояльність і підтримку своїй державі, яка розв'язала війну. Про їхню дружбу з Україною не могло бути й мови, принаймні на офіційному рівні. На низовому рівні російські протестанти засвоїли ставлення до подій, характерне загалом для росіян. Стисло його можна охарактеризувати приблизно так: «Ми не хочемо війни, але хочемо приєднання українських земель до Росії».

Українським протестантам хотілося би, щоби їхні російські одновірці чіткіше висловлювали свою антивоєнну позицію, у тому числі прямо засудили вторгнення, але, як показав досвід, це напевно чи можливо. Із практичного погляду, російські протестанти долучаються до волонтерської допомоги українцям, які постраждали від бойових дій. Є також випадки, коли російські служителя намагаються відновлювати церкви на українських територіях, окупованих російськими військами. Звичайно, що такі дії ті протестанти, хто підтримує позицію України в цій війні, розцінюють як лицемірство.

Наразі повномасштабна війна між росією й Україною мусила відповідним чином позначитися і на взаєминах між російськими й українськими протестантами. Проте навіть у цих умовах вони загалом визнають одне одного братами по вірі. На мій погляд, це створює передумови для відновлення доброзичливих відносин між ними в післявоєнному майбутньому.

6. Як Ви думаєте, чи будуть церкви залучені до процесу завершення війни/перемир'я/поновлення миру? Якщо так, то як саме і які церкви мають більше потенціалу для реалізації цього?

Кетрін Ваннер: Я думаю, що всі релігійні інституції здатні працювати на досягнення миру. Проблема полягає в тому, що вони також здатні розпалювати конфлікти й соціальну напругу як на місцевому, так і на глобальному рівнях. Пітер Бергер свого часу говорив про здатність релігійних організацій «творити та руйнувати світ». Церкви в Україні на цьому етапі демонструють саме такий величезний потенціал для сприяння доброму й поганому в українському суспільстві, а також започаткування корисних реформ і сіяння соціальної напруги.

Олена Панич: Наразі зараз важко спрогнозувати, яким буде завершення цієї війни. Можна лише припустити, що це буде тривалий і складний процес, який, мабуть, має завершитися підписанням мирної угоди й угод про гарантії безпеки для України. Українські церкви й релігійні організації в тому процесі потенційно можуть відігравати якусь роль, але напевно чи вони будуть мати право вирішального голосу. Думаю, вищі ієрархи церкви (або декількох церков, наприклад, ПЦУ і УГКЦ) можуть бути запрошені на урочисте підписання угод, але, якщо це станеться, то винятково для того, щоби вони своєю присутністю легітимізували ті політичні акти в очах суспільства. Така присутність ма-

тиме символічний характер. До розроблення самих текстів угод і ведення переговорів навколо них представники церков навряд чи будуть залучені, крім, можливо, тих параграфів, де йтиметься про врегулювання релігійних питань, наприклад, компенсації за зруйновані храми і т. п. Ув інших аспектах підготовка міжнародних угод – це справа професійної дипломатії.

Марія Петрушкевич: На сьогодні релігійне питання дуже політизоване. І небезпідставно. В Україні церковні організації, особливо православні, є повноцінними політичними гравцями. Тому, швидше за все, вони будуть залучені в дорадчому форматі до процесу завершення війни. Якщо робити прогнози, то це, ймовірно, будуть ПЦУ та УПЦ. Проте, як показують реалії сьогодення й останніх років, давати точні прогнози тут неможливо, а подекуди й недоречно.

Мирослава Ярїко: Почну трохи здалеку. У Харкові після знищення пам'ятника Леніну християнські конфесії не змогли домовитися про те, який релігійний пам'ятник мав би стояти на його місці. Певний час був банер із зображенням Оранти з Софії Київської. Зараз на тому місці фонтан, і всіх це влаштовує. Якщо в одному місті, де релігійні громади відносно нечисленні, а очільники добре знайомі між собою, представники конфесій не змогли домовитися між собою та владою, то вірогідність реального впливу церков на процеси встановлення миру я не оцінюю як велику.

Проте церкви можуть відіграти значну роль у психологічній реабілітації населення та безпосередніх учасників бойових дій і під час війни, і після неї.

Регіна Ельснер: Я не бачу шляхів, якими релігійні спільноти можуть впливати на завершення війни у справі військового протистояння, допоки вони настільки пов'язані з ідеологією війни. Ця війна вимагає від них дуже тривалого процесу усвідомлення своєї провини й відповідальності за загострення ненависті та агресії. На даний момент єдиний шанс для позитивного впливу церков бачу всередині України. Тут релігії, і насправді, особливо православ'я, могли би дуже сильно впливати на підготовку до перемир'я, якби вони розпочали щирий процес діалогу. Для цього їм обов'язково потрібна допомога інших православних церков, і тоді це може повністю змінити картину для України. Мушу зізнатися, що я дуже розчарована сім'єю православних церков, які не вживають відчутних заходів конкретної допомоги всім православним України.

7. Папа Франциск неодноразово намагався примирити українців і росіян, залучаючи їх до спільних символічних акцій. Це загалом негативно сприймала українська громадськість. У травні 2023 року він заявив, що Ватикан має мирні ініціативи. Як ви вважаєте, чи матимуть ці ініціативи вплив на ситуацію?

Кетрін Ваннер: Усі сторони конфлікту повинні вважати ефективного посередника безстороннім і неупередженим на користь чи проти будь-якої конкретної сторони. Перші спроби Папи Франциска виступити посередником між ворогуючими сторонами показали, що він мав утриматися від відкритого засудження дій Російської православної церкви та дій і висловлювань Патріарха Кіріла. І отаке мовчання Папи викликало негативну оцінку та широку критику. Його пізніші, відвертіші коментарі, як-от заклик патріарха Кіріла утриматися від служіння «вівтарником Путіна», хоч і потішили декого, але фактично зробили його кандидатуру посередника неприйнятною для тих, хто підтримує російські інтереси. Я вважаю важливим, щоби Ватикан продовжував пропонувати мирні ініціативи. Проте, поки ці ініціативи не матимуть відчутного впливу, ми повинні продовжувати шукати всі можливі шляхи до миру.

Олена Панич: Звичайно, під час таких драматичних подій, як війна, всі такі ініціативи мають якийсь ефект. Нам важливо розуміти, як такі ініціативи впливають на розвиток подій і на характер самого протистояння.

Як показує досвід, увесь миротворчий дискурс під час цієї війни росія активно використовує у своїх інтересах. Власне, об'єктивно, усі заклики до миру в цій ситуації базуються на припущенні, що з агресором можна вести переговори, а значить, його політика і його інтереси в цій війні можуть розглядатися як легітимні. Таке припущення саме по собі грає на користь росії. Запросити агресора до переговорів означає відмовитися від того, щоби вважати його злочинцем. Позиція України в цьому питанні полягає в тому, що єдиний шлях до миру – це поразка агресора, який розпочав війну. Ми вважаємо, що війна завершиться лише тоді, коли росія втратить можливості вести її далі. Наразі українські політики, державні діячі і громадянське суспільство ведуть певну роботу з роз'яснення цієї позиції на рівні міжнародної дипломатії. Думаю, ця робота дає певні результати. Із іншого боку, увесь цей час росія веде агресивні бойові дії і не проявляє жодних видимих ознак го-

товності до миру. Це також відповідним чином впливає на світогляд тих, хто волів би розпочати мирні переговори.

У випадку Папи Франциска треба сказати, що з практичного погляду його посередницька діяльність має і хороший ефект для України, зокрема в питанні з обміну полоненими. Інформація про це не так активно розповсюджується у ЗМІ, але вже зараз можна сказати, що авторитет Папи допоміг зберегти життя багатьом українським воїнам і простим громадянам, яких удалося повернути з російського полону. Думаю, ми маємо цінувати цей внесок.

Марія Петрушкевич: Католицька церква, що концентрує політичну владу у Ватикані, як і будь-яка релігійна організація в сучасному світі, не може відмежуватися від світських впливів, політичних тенденцій, міжнародної політики. Тому Папа Римський декларуючи себе як миротворця значною мірою не розуміє (чи робить вигляд, що не розуміє) усієї складності та екзистенційної трагічності війни в Україні. Символічні кроки примирення виявилися надто «плоскими», буквальними та неемпатичними. Подекуди викликає подив абсолютне небажання Ватикану осмислити весь трагізм ситуації війни.

Тому і символічні акції примирення переважно належно не оцінили українці. Проте Ватикан створив «миротворчу місію» для припинення війни Росії проти України. Місію очолив кардинал Маттео Дзуппі, який у Києві мав зустріч із Президентом Володимиром Зеленським та обговорив українську позицію щодо особливостей миротворчих дій.

Успіх усіх цих кроків безпосередньо залежить від розуміння з боку Ватикану позиції України щодо мирного врегулювання воєнних дій та усвідомлення того, що швидкого результату тут не буде.

Мирослава Ярїко: Ні. Слова Папи Фрациска та його дії занадто часто ЗМІ подають таким чином, щоби викликати негативну реакцію (у т. ч. серед католицької та греко-католицької громад), або ж тлумачать їх надзвичайно спрощено, оминаючи тему провини і прощення. Навіть католикам час від часу доводиться нагадувати про конкретні гуманітарні акції Ватикану і Папи особисто, шукати розгорнуті вислови й інтерв'ю та показувати різницю між повним текстом і заголовками ЗМІ. Також і для російських очільників Папа Франциск не є авторитетом і радше тлумачиться як ворог. За таких умов успішна миротворча акція Ватикану може статися хіба що внаслідок дива.

Регіна Ельснер: Ні, я не бачу у Ватикану шансу на миротворчий ефект, тому що в нього немає єдиної стратегії (там надто різні групи та процеси ухвалення рішень). Він надто часто показував, що не розуміє суті цієї війни, не розуміє і не приймає своєї залученості до ідеології «боротьби проти лібералізму», яка живить російську агресію. Він не усвідомлює своєї упередженості щодо Росії (і проти США) і він переоцінює свій авторитет у православному світі. Мені здається, що Ватикан може відігравати сильнішу роль у гуманітарних питаннях, для цього він має достатньо фінансів і розвинені структури в Росії й Україні, які вже демонстрували ефективні результати в питаннях обміну полоненими. Але всі дипломатичні ініціативи поки що провалилися, тому що Ватикан не розуміє ні пострадянської Східної Європи, ні російської ідеології та репресивності її державної системи і намагається бути нейтральним до неї. Швидше за все католицька етика миру не може спрацювати там, де християнство безпосередньо вплетене в ідеологію війни.

Посилання / References

Wanner, C. (2022), *Everyday Religiosity and the Politics of Belonging in Ukraine*, Cornell University Press, Ithaca, NY.